

Наблюдението в съда като инструмент на съдебната реформа

В страни като България, която от години е въвличена в осъществяването на комплексна съдебна реформа, наблюдението в съда може да съдейства за решаването на редица проблеми, съпътстващи въпросната реформа: повишаване на доверието в съдебната институция, осигуряване на прозрачност, осигуряване на обратна връзка за развитието на конкретни казуси и приложението на закона. Не на последно място наблюдението в съда е важен и за момента може би единствен начин да се установи дали приоритетите на съдебната реформа отговарят на интересите на гражданите.

[Иванка Иванова](#)

Защо трябва да бъде наблюдаван съда?

Наблюдението в съда е популярен метод за гражданско застъпничество за определени казузи. Използва се от правозащитни организации за привличане на обществено внимание към остри проблеми и за регистриране на нарушения на основни граждански права. Ето как възниква една конкретна идея за наблюдение в съда.

През 1993 година жестоко престъпление разтърсва жителите на окръг Хенепин, щата Минесота. Млада жена е убита от бившия си съпруг само дни, след като той е излежал присъда за предишен побой над нея. Случаят отключва тежки въпроси за местната общност. Колко разпространено е домашното насилие в окръга? Какво прави полицията, за да защити жертвите? Защо присъдата не прекратява насилието? Защо затворът не поправя престъпниците?

Група жени-активистки търсят своите отговори и намират начин да постигнат промяна. Те учредяват независимо наблюдение над съда. Доброволци с малки червени папки влизат на всяко дело, свързано с насилие или сексуални престъпления над жени и деца в окръга. Те регистрират факти, описващи поведението на жертвата и на извършителя, поведението на съдията, развоя на делото. Те нямат право да говорят по време на процеса. Присъствието им обаче излъчва просто и ясно послание: "Насилието у дома е тежък проблем, който трябва да бъде решен. Ние няма да допуснем да се стигне до убийство отново."

Доброволците правят над 30 предложения за подобряване на работата на органите на правосъдието. Днес голяма част от тези предложения представляват ежедневна практика за полицията, прокуратурата, съда и затворите, а Минесота е един от щатите с най-ефективна политика за борба с домашното насилие в САЩ. Приети са специални законови норми за защита и подкрепа на жертвите: те могат да поискат от съда издаването на ограничителна заповед и принудителното извеждане на насилника от общото жилище; социалните служби и благотворителни организации предлагат голямо разнообразие от социални програми за подкрепа на жертвите и терапия на насилниците. Без наблюдението на съдебните процеси, извършвано от доброволците, всичко това едва ли щеше да се случи.

Как започна наблюдението в съдилищата в България?

10 години след описаната по-горе история, адвокат Елка Кръстева от град Варна е включена в стажантска програма в Минесота и се запознава с практиката на наблюдение в съда. След завръщането си в България тя разработва проект за наблюдение в Районен и Окръжен съд в град Варна, заедно с организацията "SOS – семейства в немилост", която е специализирана за подкрепа на жертви на домашно насилие.

Институт "Отворено общество" – София финансира осъществяването на проекта като част от програмата си за насърчаване на съдебната реформа и защита на правата на човека в България. След една година изпълнение, резултатите са оценени като положителни. Въз основа на постигнато, Институт "Отворено общество" – София си поставя за цел да разпространи практиката на наблюдение в съда сред гражданските организации и да я превърне в допълнителен инструмент за осъществяване на тяхната правозащитна дейност.

През 2004 година Институтът покани в България три от основните фигури в американската организация "Наблюдател", които представиха пред широка публика своя начин на работа. След това участващите граждански организации бяха поканени да установят партньорски връзки със съответни съдилища и да разработят проектни предложения за разпространение на практиката. Четири от предложенията са одобрени за финансиране и Институт "Отворено общество" подкрепя едногодишно наблюдение по дела, свързани с домашно насилие в съдилищата в София, Варна, Бургас и Разград. Наблюдението се осъществява от четири сдружения с нестопанска цел: Асоциация "Деметра" (Бургас), Сдружение "Младежки алианс – Варна", "Център на НПО в Разград" и Фондация "Български център за джендър изследвания" (София). След приключване на финансирането по първите проекти, всяка от организациите запазва наблюдението в съда като важен елемент от своята работа. Други донорски организации, като Инициативата за укрепване на съдебната система на Американската агенция за международно развитие, също приемат наблюдението като свой приоритет и това дава възможност на други граждански организации да използват и развият практиката. По този начин през 2004 година Центърът за независим живот използва гражданско наблюдение в съдилищата, за да установи дали те предоставят достъпна

среда за лицата с увреждания, а Български център за джандър изследвания осъществи допълнително наблюдение, за да проследи прилагането от съдилищата на новия Закон за защита срещу домашно насилие. "Центърът на НПО в Разград" разшири наблюдението си. През 2006 и 2007 година, с помощта на още четири местни организации, Центърът наблюдава съдилищата в пет града в Североизточна България и регистрира практиката по различни показатели, като организацията на работа в съдилищата, спазването на срокове и причините за забавяне и отлагане на делата, прилагането на Закона за защита от дискриминация и други. Организацията публикува периодични доклади, които са достъпни на нейната уеб страница: <http://ngo-rz.org>.

Защо е необходимо наблюдение в съдилищата в България?

В страни като България, която от години е въввлечена в осъществяването на комплексна съдебна реформа, наблюдението в съда може да съдейства за решаването на редица проблеми.

- Повишаване на доверието на гражданите в съда

Според редовното изследване на общественото доверие в различните институции, провеждано от НЦИОМ, доверието в съда трайно се намира на много ниско ниво. Например през 2004 година то е 16,3%, сравнено с доверието в армията (42,7%) и в полицията (56,8%). Причините за това ниско доверие са много и разнообразни, но една от тях със сигурност е, че съдът несправедливо понася отговорността за всички слабости на правосъдието и по-специално за проблемите в работата на органите на досъдебното производство. Обобщените резултати от наблюдението в съда показват, че всички доброволци оценяват положително работата на съдиите. Те посочват, че съдиите са напълно безпристрастни в хода на наблюдаваните процеси, указват на страните какви са техните права, стремят се да поддържат реда в залата. Като негативни фактори обаче наблюдателите посочват липсата на достатъчно съдебна охрана и лошото отношение на съдебната администрация към гражданите. Така наблюдението има за пряка последица ясното разграничаване на отговорността на различните органи на съдебна власт и помощни структури за ниското доверие в съдебната система. В дългосрочен план това неминуемо ще доведе до повишаване на доверието в съда.

- Събиране на пълна и надеждна информация за дейността на съда

На пръв поглед изглежда, че принципа на публичност на съдебните процеси гарантира достатъчно достоверно знание за работата на съда. Но това е голяма заблуда. Съдът е непознат и неизследван. Наличната статистика за работата на съда е непълна и недостоверна. Например, не се събира и няма публично оповестена информация за демографските характеристики на жертвите и извършителите на престъпления, за ефекта от наложените наказания (например събираемостта на глобите), за количеството и качеството на свършената работа от съдиите и помощния персонал. Наблюдението в съда съдейства за обективно регистриране на такъв вид информация и от там, за определяне на показатели за проследяване на ефективността на съда.

- Определяне на приоритетите на съдената реформа в съответствие с проблемите на гражданите

Един най-бегъл поглед върху стратегическите документи на съдебната реформа показва, че нейните приоритети се определят от два вида фактори. От една страна важен фактор са интересите на различните магистратски съсловия. Повишаване на заплащането, определяне на критерии за растеж в професията, изпит за достъп до професията, повишаване на професионалната квалификация, са все приоритети, които на първо място обслужват пряко самите съдии, прокурори и следователи.

От друга страна важен фактор е и европейската интеграция. По тази линия приоритети на съдебната реформа са прилагането на правото на ЕС, борбата с корупцията и организираната престъпност.

Но дали точно това иска и очаква българския гражданин от съдебната реформа? Наблюдението в съда е важен и за момента единствен начин да се установи дали приоритети на реформата всъщност отговарят на интересите на гражданите. За момента този отговор е по-скоро негативен.

От докладите на доброволците, които наблюдават съдебните заседания, ясно се очертават няколко групи проблеми:

- достъп до информация – в много съдилищата е трудно човек да намери залата, в която се гледа собственото му дело, както и да получи и да прочете на спокойствия документите в него;
- получаване на преписи и фотокопия на документи (в един от докладите на Разград се отбелязва, че фотокопие на една страница в прокуратурата струва 2 лева);
- забавяне на началото и многобройно отлагане на съдебните заседания;
- част от сградите, в които се помещават съдилища, са всъщност непригодни за такива цели – съдебните зали са малки и с лоша акустика, изобщо липсват рампи за колички на лица с увреждания, няма тоалетни за граждани.

Вместо да се бори с гигантски проблеми, описани с мъгляви понятия като корупция и организирана престъпност, съдебната реформа трябва да осигури бързо, достъпно и ефективно правосъдие за гражданите. В това отношение правосъдието малко се различава от обикновена обществена услуга, за получаване на която всички ние плащаме данъци.

- *Осигуряване на обратна връзка за развитието на случая и приложението на закона*

Чрез набавянето на обратна връзка за приложението на закона наблюдението в съда решава два важни проблема. От една страна администрацията на правосъдието у нас не позволява конструирането на една цялостна представа за конкретното дело. Всеки от органите на предварителното производство и след това съдът и затворите, произвеждат различни перспективи към случая и считат работата си за приключена, след като премине съответната фаза от процеса. Обаче трудно може да се конструира цялостен наратив, история на това какво е деянието, как то е установено и доказано, какво наказание и наложено и дали наказанието и решило проблема или не. Органите на процеса и органите, натоварени с изпълнение на наказанието, всъщност старателно се пазят от конструирането на такъв цялостен наратив, защото така ще разрушат митовите, които сами конструират за собствената си ефективност.

Полицията например, обявява, че е приключила работа по X на брой случаи, на които извършителят е установен. Ефективността на полицията се отчита обаче не според това колко извършителя на престъпление са "установени", а според това дали са събрани достатъчно годни доказателства за процеса.

По един аналогичен начин съдиите нямат поглед върху изпълнението на собствените си присъди и ефекта от тях върху престъпника. Как тогава те преценяват кое наказание от дадените им в закона рамки е най-подходящо за съответния престъпник? Можем ли обаче да приемем като критерий за тяхната ефективност броят на произнесените присъди, без при това да вземем предвид дали тази присъда наистина е променила поведението на престъпника или не?

Наблюдението в съда има потенциал да конструира такива цялостни разкази за отделните процеси. Така действията на отделните професионалисти биват поставени в перспективата на целия случай и се създава обективна основа за преценяване на ефективността на всеки от органите на производството.

От друга страна, наблюдението осигурява важна обратна връзка за приложението на отделни закони. В случая със Закона за защита срещу домашното насилие наблюдението позволява да се установят редица пречки пред прилагането на закона, които след това трябва да определят приоритетите на законодателя и изпълнителната власт. В сравнително къс срок, една година от приложението на закона, с помощта на наблюдението в съда са установени редица важни проблеми:

- Намесата на съда в случаите на домашно насилие е ефективна само ако бъде комбинирана с обещанията в закона социални програми за подкрепа на жертвите и въздействие върху извършителите. Повечето от страните всъщност желаят запазване на брака и семейството. Законът за защита срещу домашно насилие има за мисия точно намиране на решение на конфликта вътре в семейството. За да стане това обаче, комплексната социална програма, заложена в Закона, трябва да се осъществи. Съдът, сам по себе си, не може да намери решение на проблема.
- Основната практика по прилагането на Закона се развива в големите градове, където има граждански организации, които се занимават с подкрепа на жертвите и наблюдение в съдилищата. Извън това обаче законът е слабо познат и жертвите не се възползват от дадените им възможности. Необходимо е продължаване на кампаниите за популяризиране на закона и особено важна е необходимостта от обучение на адвокатите.
- Неизпълнението на ограничителна заповед на този етап не е придружено със санкция. Поради това са многобройни случаите на тяхното нарушаване и продължаване на насилието в рамките на семейството.

Институт "Отворено общество" - София ще продължи работата си по разпространение на практиката на наблюдение в съда в България. От януари 2008 година ще бъде достъпна обновената и разширена уеб страница на проекта. На адрес www.courtwatch.osf.bg ще бъде представена подробна информация за метода на осъществяване на наблюдението, примерни анкетни карти за наблюдение по наказателни дела, бракоразводни дела и по прилагане на Закона за защита срещу домашно насилие, доклади от осъществени наблюдения по отделни теми и полезни връзки.

ПОЛИТИКИ

ПОЛИТИКИ е издание на Институт "Отворено общество"- София.

ПОЛИТИКИ дебатира сериозните проблеми пред българското общество, без да се влияе от конюнктурата и "злобата" на деня.

ПОЛИТИКИ търси същинските причини за процесите и тяхната перспектива.
ПОЛИТИКИ предоставя пространство за свободна дискусия и сблъсък на идеи по тези теми.

ПОЛИТИКИ е месечно издание и излиза на адрес: www.politiki.bg